

XVI – XVIII АСРЛАРДАГИ БУХОРО ТАРИХИДАН ГУВОҲЛИК БЕРУВЧИ МАНБАЛАР (АКАДЕМИК Б. АҲМЕДОВ ТАДҚИҚОТЛАРИ АСОСИДА)

Санъатжон Ражабов

Бухоро давлат педагогика институти ёшлар билан ишлаш, маънавият ва маърифат бўлими бошлиғи, ижтимоий фанлар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация

Мақолада Бухоро тарихининг академик Б. Аҳмедов томонидан илмий тадқиқотларида кам ўрганилган, муҳим воқеаларга бой бўлган тарихи, яъни XVII-XVIII асарлардаги тарихини чуқур таҳлил қилиш вазифаларига бағишланади.

Калит сўзлар. Бухоро тарихи, Ўрта Осиё халқлари, қўлёзма фонди, тошбосма асарлар, каталог, ҳужжатлар, шарқшунос, системалаштириш, илмий тадқиқот, ижтимоий-иқтисодий аҳвол.

Академик Бўрибой Аҳмедовнинг сай-ҳаракатлари билан қўлёзмаларни ўрганиш соҳасидаги аҳвол бундан анча яхшиланиб, илмий ўрганиш, сақлаш ва системалаштириш соҳасида бирмунча ишлар амалга оширилди.

Б. Аҳмедов XX аср бошидаги аҳволи тўғрисида шундай фикрларни келтиради. “У пайтларда қўлёзма китоблар ва тошбосма асарлар сочилган ҳолда ҳар ер-ҳар ерда сақланар эди. Улар асосан Тошкент, Самарқанд, Хива, Қўқон, Андижон ва бошқа шаҳарларда, кўпинча хусусий кишилар қўлида сақланган. Уларни бир ерга, чунончи Тошкент Давлат Халқ кутубхонасида (1870 йилда таъсис этилган) жам этиш 1933 йилдан, яъни Халқ Комиссарлари Кенгашининг 1933 йил 25 апрелда чиқарган “Республика қўлёзма фондларини бирлаштириш тўғрисида”ги қароридан кейин бошланган эди. Натижада кутубхонанинг қўлёзма фонди 1933 йилда (1930 йилларда 1025 та қўлёзма бор эди) 3300 тага етди”[1]. Шарқ қўлёзмаларни тадқиқ этиш институтининг ташкил этилиши (1943 йил 3 ноябрь) нафақат қўлёзма ва тошбосма асарларни сақлаш, балки уларни чуқур илмий тадқиқ этиш ишига йўл очиб берди. Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фонди нафақат мамлакатда, балки бутун дунёда йирик фондлардан бирига айланади. Шарқ (араб, форс, турк) тилларидаги 18 минг жилдга яқин қўлёзма асарлар, 18 минг жилдан кўпроқ тошбосма асарлар ҳамда 3500 дан зиёд акт ва ҳужжатлар сақланади. Бу асарлар Ўрта Осиё халқлари, жумладан, Бухоро тарихининг ақл-

заковатини ўзида акс эттирган, тахминан минг йиллик тарихга эга бўлган асарлардир.

XVII-XVIII асрлардаги тарихий асарларни ўрганишнинг аҳволи тўғрисида гапирганда, шуни алоҳида қайд этиш лозимки, Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида Ўрта Осиё ва у билан қўшни бўлган хорижий Шарқ мамлакатларининг тарихига оид материалларга бой қўлёзма асарлар кўп. Академик Б. Аҳмедов “Абдуллоҳ ибн Насруллоҳийнинг “Зубдат ул-асар” китоби, номаълум муаллифнинг “Таворихи гузида, нусратнома” асари, Камолиддин Биноийнинг “Шайбонийнома”, Мирза Муҳаммад Ҳайдарнинг “Тарихи Рашидий”, Фазлуллоҳ ибн Рузбеҳонинг “Меҳмонномаи Бухоро”, Масъуд ибн Усмон Кўхистонийнинг “Тарихи Абулхайрхоний”, Ҳофизи Такиш Бухорийнинг “Шарафномаи шоҳий” (кўпроқ “Абдуллонома” номи билан машҳур), Муҳаммадёр ибн Араб Қатағоннинг “Мусаххир ал-билод”, Маҳмуд ибн Валининг “Баҳр ул-асрор”, Абулғозихоннинг “Шажарайи турк”, Хўжақулибек Балхийнинг “Тарихи Қипчоқхоний”, Муҳаммад Вафо Карманайнинг “Тухфат ул-хоний”, Муҳаммад Яъқубнинг “Гулшан ул-мулик”, Муҳаммад Амин Бухорийнинг “Муҳит ут-таворих” асарлари диққатга сазовордир. Ўзбек халқининг шаклланиши ва этник тарихини ўрганишда ҳажм жиҳатдан кичик бўлса-да, ўзида бой фактик материалларни мужассамлаштирган “Насабномаи ўзбек”, “Асомийи наваду ду фирқайи ўзбек” ва “Зикр таъдод подишоҳони ўзбек” каби асарларнинг аҳамияти ҳам ғоят катта”- эканлигини таъкидлайди[2].

Бухоронинг ўша даврдаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётини ўрганиш ва тадқиқ этишда турли эсдаликлар, тазкиралар, яъни шоирларнинг таржимаи ҳоллари, нақшбандия, яссавия, кубравия ва бошқа дарвешлик тариқатлари кўзга кўринган арбобларининг маноқиблари ғоят муҳим аҳамиятга эга. Чунончи, Захириддин Муҳаммад Бобирнинг “Бобурнома”, Зайнуддин Восифийнинг “Бадоеъ-ул-вақоеъ”, хожа Ҳасан Нисорийнинг “Музаққир ул-аҳбоб”, Мутрибийнинг “Тазкират уш-шуаро” Муҳаммад Бадиъ Самарқандийнинг “Музаққир ал-ашоб”, хожи Абулбақонинг “Жомеъ ул-мақомат”, Абулаббос Муҳаммад Толибнинг “Матлаб ут-Толибин”, Бадруддин Кашмирийнинг “Равзат ар-ризвон ва ҳадиқат ул-гилмон” каби асарлари шулар жумласидандир.

XVII-XVIII асрларга оид бир қатор қўлёзма асарлар, чунончи, “Тарихи Муқимхоний”, “Убайдуллонома”, “Тарихи Абулфайзхон” асарлари А. А.

Семёнов томонидан зарур изоҳлар билан рус тилида нашр этилди. А. А. Семёнов томонидан “Тарихи Амир Ҳайдар” ҳам таржима қилинган бўлсада, нодир асар нашр этилмай қолиб кетди. Агар “Тарихи Муқимхоний”да Ўрта Осиёнинг XVII асрдаги тарихи баён этилган бўлса, “Убайдуллонома”да Бухоро хонлигининг Субхонқулихоннинг ўғли ва тахт вориси Убайдуллохоннинг (1702-1711) ҳукмронлиги давридаги сиёсий тарихи мукамал баён этилади. “Тарихи Абулфайзхон”да эса Бухоронинг аштархонийлар сулоласининг сўнгги намояндаларидан Абулфайзхон (1711-1747) нинг охириги 14 йилги ҳукмронлиги давридаги сиёсий тарихи мукамал баён этилади. “Тарихи Абулфайзхон”да эса Бухоронинг аштархонийлар сулоласининг сўнгги намояндаларидан Абулфайзхон (1711-1747) нинг охириги 14 йилги ҳукмронлиги давридаги тарихи ўз аксини топган. Шунга ўхшаш асарлар орасида аштархонийлар сулоласининг инқирози ва манғитлар сулоласининг бошланиши тарихига оид Муҳаммад Вафо Карманогийнинг “Тухфатул-хоний” ҳамда Муҳаммад Аминнинг ҳажм жиҳатидан унча ката бўлмаган, аммо бой материал жамланган “Мазхар ул-аҳвол” асарлари диққатга сазовор. Идора ишларининг юритилиши тартибини тадқиқ этишда XVIII аср охирида ўтган бухоролик мансабдор Мирзо Бадиъ девоннинг “Мажмаъ ул-арком” (“Рақамлар мажмуи”) асарида Бухоро хонлигининг маъмурий-молиявий тузилиши тўғрисида фикр юритилади. “Мажмаъ ул-арком” Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими А. Б. Вильданова томонидан махсус ўрганилиб, зарур изоҳ, сўзбоши ва бошқа тадқиқотлар билан қўшиб чоп этилди. Бухоронинг XVI-XVIII асрлардаги тарихини, унинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини ўрганишда Ибодуллахожа ибн Орифхожа Бухорийнинг “Китоб дар таҳқиқ арозийи ушрия ва хирожия” (“Ушрий ва хирожий ерларни таҳқиқ этиш ҳақида рисола”) асари қимматбаҳо манба бўлиб ҳисобланади.

XVII-XVIII асрларга оид қўлёзма асарларни ўрганиш ва нашр этиш Бухоро тарихига доир ижтимоий-сиёсий тарихни ўрганишда муҳим ўрин тутади.

Кейинги йилларда Бухоро тарихига оид асарлар асосида монографик тадқиқотлар яратиш шак-шубҳасиз, қўл ёзма асарларнинг илмий жамоатчиликка тезкор етказиб тарихий тафаккурни юксалтиришни бирмунча тезлаштиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аҳмедов Б.А. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи”. Т. 1994.
2. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991.
3. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001.
4. Аҳмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVII в.в. (Письменные памятники). – Ташкент: Фан, 1985.
5. Аҳмедов Б.А. Роль джуйбарских ходжей в общественно-политической жизни Средней Азии (XVI-XVII в.в) // Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной конференции “Бартольдские чтения 82”. – Москва: Наука, 1982.
6. Аҳмедов Б.А. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи”. Т. 1994. 25-б.
7. Аҳмедов Б.А. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи”. Т. 1994. 27-б.
8. Аҳмедов Б.А. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи”. Т. 1994. 31-б.
9. Бадриддин Кашмирий. Равзат ар-ризвон. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмаси, инв. №2094.
10. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома. “Шарқ”. Т. 1999.
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент. 2000.
12. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журнали. “Фан”. Т. 1969. 11-сон.
13. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журнали. “Фан”. Т. 2005. 3-4-сон.
14. Тўраев Ҳ. “Бухорони Балхга алмаштириш воқеаси ва хўжа Исом Жўйборий”. “Бухоро мавжлари” журнали.
15. Тўраев Ҳ. Жўйборийларни машҳур этган сиймолар // “Маърифат нури”, 1999-йил 22-ноябрь Тўраев Ҳ. Бухоро ҳукмдорлари ва Жўйбор хўжалари // Бухоро: Тарих саҳифалари. – Бухоро: “Бухоро” нашриёти, 1998.

